

Dr. Rudolf Steiner

Dějiny lidí ve světle duchovního bádání

(Menschengeschichte im Lichte der Geistesforschung)

Šestnáct přednášek přednesených v Berlíně
mezi 19. říjnem 1911 a 28. březnem 1912

**Dějiny lidstva, přítomnost a budoucnost
ve světle duchovní vědy**

*(Menschengeschichte, Gegenwart und Zukunft im Lichte
der Geisteswissenschaft)*

11. přednáška
Berlín 1. února 1912

GA 61

DĚJINY LIDSTVA, PŘÍTOMNOST A BUDOUCNOST VE SVĚTLE DUCHOVNÍ VĚDY

Je pronikavým rysem lidské duše pociťovat pud orientace v celkovém vývoji lidstva, aby člověk získal určitý názor na postavení vlastní osobnosti v rámci současného života. Jak byla utvářena minulost, co nás obklopuje v přítomnosti, co v současnosti pociťujeme na sobě jako životní dluh a životní práci, jak v průběhu lidského vývoje a po tom, co duše proživil v sobě samé jako pudy a touhy, všechno, co v nás žije jako naděje a ideály, může vytrysknout pro budoucnost - o tom všem si musí ovšem lidská duše často klást otázky. A je to bezpochyby zdravý rys duše, že tyto otázky klade. Člověk se totiž odlišuje od ostatních pozemských bytostí tím, že do jisté míry postavení, které dostal přiděleno v rámci vývoje, uznává nejen jako takové z jeho podmínek a příčin, ale že je může také odpovídajícím způsobem ovlivnit z vědomí svého úkolu a svého poslání. A tak totiž pozorujeme, že ve smyslu novější doby nabírá i pozorování světového vývoje, vývoje lidstva podobu, která vychází z hledisek, jež připomínají to, co bylo právě uplatněno.

Vidíme například, jak Lessing píše na začátku nejnovějšího duchovního směru svou Výchovu lidského pokolení jako nejzralejší doklad svého vlastního duchovního vývoje a jak v této Výchově lidského pokolení usiluje o to ukázat, že v dějinách vývoje lidstva existuje určitý průběžný pian Že se dá rozlišovat staré období, v němž lidstvo například s ohledem na své morální podněty se muselo řídit příkazy, které mu byly dávány zvenku, zatímco pokračující výchova duchovně-božskými mocnostmi spěje k tomu, aby lidstvo se dostávalo stále více k zachycení dobra z impulsu vlastní bytosti, aby se dobro vytvářelo z pouhého pojmu dobro pro dobro. A vidíme, co nám už také častěji vplynulo z přednášek tohoto cyklu, jak se Lessing z této úvahy dostává k nezbytnosti přijmout pro lidskou duši opakované pozemské životy, protože pro něho je do jisté míry lidský vývoj něco skutečného, opravdu postupujícího. Takže musela v něm povstát otázka: Jestliže lidská duše žije v dřívějším období vývoje lidstva a z něho přijímá určité impulzy, jak se to potom dá spojit se smyslem lidského vývoje, že tato duše by pro vývoj zemřela navěky, když zemře? Mohl spojit smysl s vývojem jen tak, že si řekl, že duše se do pozemského života stále znovu vrací. A v neustále se vířícím životě je duše vychovávána vedoucími mocnostmi lidstva pro vrchol vývoje, loje základní myšlenka, základní impuls, který byl přítomen v Lessingově duši, když dostal podnět pro svou Výchovu lidského pokolení. Pak opět vidíme, jak z hluboce založeného úsudku o přírodě a člověku Lessingův následník

Herder usiluje ve Filosofii dějin lidstva o vylíčení ideje lidstva jako celku, aby ukázal, jak v určitých dobách působily na člověka jiné faktory než v dobách pozdějších, takže i Herder vidí smysluplný plán ve vývoji lidstva. A vlastně se hlubší úvahy o lidstvu pozdějších dob nikdy už neodloučily od idejí, k nimž dali podnět Lessing, Herder a jiní. Jen pronikavě, pouze na vnějšek zaměřený rys devatenáctého století zachvátil i dějiny, takže to, jak se mysliло a uvažovalo o pokračující úrovni lidského vývoje, do jisté míry zůstalo v pozadí více u těch povah, které zaměřily svůj duševní pohled na duchovno, zatímco oficiální historická věda neměla dost odvahy, nebyla dost statečná na to, aby probádala působící mocnosti, reálné pokrokové faktory ve vývoji lidstva.

Je jen přirozené, že duchovní věda, jak se s ní stále více máme setkávat v názoru na svět, který se pokoušíme charakterizovat zde z tohoto místa už po léta, se snaží poznat, jaký je konkrétní, skutečný smysl vývoje lidstva. Tu musíme ovšem říci, jak v mnohých odvětvích, jimiž se zabýváme v těchto přednáškách zvláště tuto zimu, se stále znovu vršily předsudky, které sice nepocházejí ze současného bádání, ale ze současných myšlenek o těchto výzkumech. Tak se navrší předsudky zvláště tehdy, chceme-li prozkoumat velké zákony dějin lidstva a toho, co má vyplynout jako síla pro přítomnost a jako naděje a ideály pro budoucnost. A velmi rádi vidíme dnes bytost člověka, jak se s ní bezprostředně setkáváme v současnosti, jako něco, co v určitém ohledu nemohlo prodělat žádný správný vnitřní vývoj, ale, pokud je to bytost člověka, bylo vlastně stále takové, jaké je to dnes. Nanejvýš se přiznává, že současný člověk, pokud jde o přirozenější zvířecost jeho vývoje, prošel vývojem, který je sledován buď opravdu až k oněm pralidem, jež vykopáváme z pradávných hrobů nebo z jiných nalezišť, a jež nám ukazují poněkud méně dokonalé postavy člověka, než jsou kulturní lidé dneška, které však něco podobného vykazují jen v ohledu na vnější tělesné utváření člověka. Nebo se hypoteticky sleduje, jak jsme to viděli v přednášce O původu člověka, původ člověka ještě dále zpět a věří se, že v nějaké zvířecí formě máme skryto něco, z čeho se člověk mohl vyvinout. Že v podstatě vzato opravdu smyslový názor již na běžné dějiny nám ukazuje, jak se duševní život člověka za tisíciletí naprosto změnil. Na toto se dnes dbá jen příliš málo a přiznávalo by se jen stěží, že tři, čtyři, pět tisíciletí před naším letopočtem celé duševní rozpoložení a duševní nálada člověka byly naprosto jiné než dnes. Chtěli bychom se zde zmínit především o jedné skutečnosti, která by měla být nápadná právě těm, kteří vědecky sledují vývoj lidské duše, jež však ve svém základním významu není hodnocena správně.

Dnes se mluví o tom, že člověk musí myslet logicky, že musí spojovat své

pojmy a své představy logickým způsobem, ano, že může přijít vůbec k úsud- kům jen logickým způsobem. Tím se dokazuje názor, že člověk je podroben pro úkony představitosti vlastní duše určitým vnitřním logickým zákonům a že do jisté míry se může dostat k pravdě jen logikou. Nyní však z historického vývoje víme, že tato logika jako věda byla založena teprve několik století před naším letopočtem řeckým mudrcem Aristotelem. A můžeme říci: Známe-li opravdu duchovní vývoj lidstva, tak nám musí být jasné i to, že si člověk uvědomil logické zákony vlastně teprve po té, když řecký mudrc Aristoteles přinesl tyto logické zákony v určité formě. Nebylo by přirozené a věcné, aby se o takové skutečnosti přemýšlelo a abychom se zeptali: Jak to přijde, že myšlení o logických zákonech vstoupilo do vývoje lidstva teprve v určitém období vývoje lidstva? Kdybychom o této skutečnosti přemýšleli přiměřeně, pak bychom totiž došli k závěru, který naprosto odpovídá pravdě, že lidé ovšem teprve poměrně pozdě vyvinuli své vědomí tak, že si mohli uvědomit právě logické pochody ve své duši, nebo, lépe řečeno, logické zákony ve své duši, a že proto logika vznikla teprve v určité době, protože předtím celá nálada, celé uspořádání lidské duše bylo takové, že si logické zákony nemohla uvědomit. Lidstvo se teprve postupně vyvinulo k logickému myšlení. Vyvinulo se k němu teprve postupně asi v oné epoše, kterou můžeme nazývat podle nejvýznamnějších národů, jež v ní žily, řecko-římské. Pravděpodobně v tomto řecko-římském období se lidstvo vyvinulo tak, že si teprve zde uvědomilo myšlení, které je nutno charakterizovat jako logické; takže dříve bylo vnitřní duševní uspořádání člověka jiné.

Nyní však má současný člověk, když se chce zabývat hlubšími výsledky duchovního bádání, jen jedinou možnost nabytí představu o tom, co je vlastně vědomí, jež není proniknuto, naplněno a protkáno logickou zákonitostí. Když si dnes chce člověk vytvořit čistě vnějším materialistů kým pozorováním přírody představu o předlogickém vědomí, může to probíhat jen tak, že se obrátí na instinkty zvířat. Čemu se od těchto instinktu zvířat může naučit? Opakovaně bylo zde upozorňováno na to, že bylo úplně nemožné mluvit o instinktech zvířat tak, že v životě a v pudech zvířecího světa by nebyla skutečná logika, vnitřní rozumnost. Všechno, co se v podstatě vzato děje v životě zvířecího světa, odkazuje nás na tuto vnitřní rozumnost. Vidíme, jak hmyz s plně vyvinutými instinkty žije v určitých poměrech, které naprosto znemožňují poznat okolnosti, v nichž se musí vyvíjet jeho potomstvo o v první době svého bytí. Přestože dorostlý hmyz žije v přírodních podmínkách, které jsou úplně jiné, než jaké potřebuje housenka, přece jen vidíme, jak hmyz, ačkoli vůbec nepoznal ostatní podmínky ve svém současném stavu, svá vajíčka s velkou

přírodní moudrostí ukládá tam, kde líhnoucí se housenka najde pro sebe správné přírodní podmínky. Tu vidíme, jak v tom, co se děje, působí vládnoucí moudrý rozum. Všude vidíme vládnout moudrý rozum a logiku v říši zvířat, u nichž však, když se nechceme oddávat nedovolené mystice, nemůžeme mluvit o tom, že by něco z této logiky a moudrého rozumu měla ve svém vědomí. A pozorujeme-li zázračnou stavbu bobra a jiná zařízení zvířat, procházíme-li celý instinktivní život zvířat a upozorňujeme, jak například zvířata jsou ve vztahu ke změně počasí, kterou dlouho předvídají a podle ní se chovají, můžeme-li poukázat na to, jak podle dobře ověřených sdělení zvířata předvídají zemětřesení, výbuchy sopek - ale je to jen metafora, neboť probíhá prostřednictvím moudrého rozumu, vládnoucího ve zvířatech, když něco takového „předvídají“ -, tak musíme říci: V instinktivním životě zvířat je něco, co nám ukazuje, jak jsou zvířata stejně tak začleněna do logiky a do moudrého rozumu, jako ve světě působí vnější zákonitost, jako je všude okolní svět protkán objektivní rozumností a objektivní zákonitostí. Tak si může člověk na zvířecích instinktech, na tom, co u zvířat působí vlivem zákonitosti nebo z podnětů zákonitosti, která se nezrcadí do vědomí, učinit představu o tom, jak to, co se děje, se může dít ještě i jiným způsobem. Může se to dít nejen tak, že člověk, když chce udělat to nebo ono, říká: Toto je můj cíl, tak to musí vypadat a tak musí vypadat nástroj; ale může se, aniž takto vědomě uvažuje, ve světové souvislosti vyvíjet něco podobného z jiných forem vědomí, z forem pro lidské vědomí podvědomých, jako se vyvíjí v člověku lidská vědomá rozumovost.

Tak nás odkazuje duchovní věda na to, že taková rozumovost, jaká současně v lidstvu existuje, tato na vnitřní vědomé logice, na vnitřním rozumovém zaměření postavená logika se vyvinula teprve postupně. Člověk však předtím v žádném případě nebyl zvířecí bytostí s pouhými zvířecími instinkty, ale bytostí, která měla úplně jinou formu vědomí, než je naše současné logické vědomí, ale i jiné vědomí, než představuje zvířecí instinkt. Podíváte-li se na to, co už zde v přednáškách tohoto cyklu bylo řečeno i o možnosti vyvinout dřímající síly lidské duše, a současně otevřít to, co jsme nazvali duchovníma očima a duchovníma ušima, co jsme nazvali v opravdovém, nikoli fantastickém smyslu jakýmsi jasnovidným vědomím, pak budeme moci zaměřit pohled na možnost vývinu jiné formy vědomí z dnešního čistě logického, pouze rozumové cíle sledujícího vědomí, a vychovat se současně k jiným formám vědomí. Upozornil jsem na to, jak vnitřními, intimními duševními pochody meditace a koncentrace ten, kdo se chce stát duchovním badatelem a chce nahlédnout do hlubších základů duše, musí dospět k jinému vědo

mí. Takže duchovnímu bádání přichází na mysl jiný druh vědomí, který je vyvinut výchovně ze současné formy vědomí. Jak taková forma vědomí, pomocí které člověk nejen vnímá, co může vnímat svými očima, ušima a ostatními smyslovými orgány, co může vnímat svým tělesným nástrojem, ale nezávisle na tomto tělesném nástroji nahlíží do duchovního světa, jak se takové jasnozřivé vědomí v současnosti má vyvinout jako cíl duchovního bádání, tak se také ukazuje, když sledujeme lidstvo do minulosti, že v dřívějších dobách existovala jiná forma vědomí, než jakou současně lidstvo má jako logické myslící vědomí. Co známe dnes jako vědomí, to se vyvinulo teprve od řecko-římského období. Člověk k němu musil být teprve vychován. Nyní jsme opět překročili řecko-římské období. V naší dnešní době nám ukazuje duchovně-vědecké bádání postavení člověka ve vývoji tak, že se opět upozorňuje na to, jak ta forma vědomí, která se vyvinula od řecko-římského období, se dále vyvíjí a může být vychována k vyšším formám vědomí. Z toho může nejprve alespoň hypoteticky vyplynout myšlenka: Je tedy logické, abychom se také domnívali, že každé vědomí, které Aristoteles ve své logice vnesl do zákonů, které vstupuje v řecko-římské době do vývoje lidstva, se vyvinulo opět z jiných forem vědomí, takže my, když se v dějinách lidstva vracíme zpět, musíme se setkat s jinými formami vědomí, především s jinými formami duševního života v lidstvu.

Dnešní světový názor člověka, který si myslí, že stojí na pevné půdě přírodní vědy, avšak ve skutečnosti stojí jen na svých vlastních předsudcích, ještě zabraňuje vyhledat jiné formy duševního života ve vývoji lidstva. Neumí si totiž představit, že by se mohlo vyskytnout, když prochází nazpět vývojem lidstva, u výchozího bodu lidstva hned na prapočátku jiné vědomí než instinktivní vědomí, které je podobné rozšířenému vědomí dneška. Kdybychom však, jak jsme to charakterizovali v poslední přednášce, nesledovali vývoj lidstva až k určitému bodu, kdy člověk byl zvířetem a vyvinul se jen, pokud jde o tělesné formy, ze zvířecích kmenových útvarů, ale kdybychom, jak to činí duchovní věda, sledovali člověka až tam, kdy již existoval jako duchovní bytost, dříve než měl vlastní fyzickou tělesnou formu, když tedy člověka sledujeme zpět až k duchovnímu pračlověku a pak si představíme, že tento pračlověk teprve v průběhu času přijal vnější tělesné formy, jak jsme to charakterizovali, pak se už nemůžeme při zpětném pozorování setkat s takovými formami vědomí, které by byly podobné jen zvířecím instinktům. Ale pak přijdeme k takovým formám vědomí, jež by odpovídaly staré formě vědomí, kterou si musíme myslet neustále duchovně-duševnější, čím dále se dostáváme nazpět. Takže si, pokračující dále až do konce řecko-říms-

ské doby, musíme představit, že vývoj lidstva postupoval tak, že i vnitřní duševní život se neustále více zaplétal do hmotnosti. Byli bychom vystoupili v dějinném vývoji lidstva k formám vědomí, které by více odpovídaly duchovní niternosti duše.

Ale neukazují nám jen skutečnosti duchovního bádání - ty nám to ukazují jasně - ale i vnější skutečnosti vývoje lidstva, že čím dále jdeme zpět, dostáváme se v historických a historicky prozkoumatelných předhistorických dobách k jinému způsobu života lidské duše, ke zcela jinému způsobu chování k vnějšímu světu? Takové představy, jak je rozvíjíme nyní, jak se jim učí děti ve škole už jako rozumovým, jimiž zrcadlíme vnější svět, už nenajdeme, když se dostaneme za řecko-římské období. Ale nikoli neprávem začínali vždy západní filosofové dějin své dějiny filosofie tím, že filosofii, to znamená myšlenkové zkoumání světa, nechávali vznikat pět až šest století před křesťanským letopočtem v řeckém světě u Thaleta, neboť poznali, že tu vůbec poprvé dochází k možnosti vyjádřit se k rozumnému, logickému zrcadlení světa. Jen naše současnost přivedla k průlomům toho, co žije v tomto pocitu pisatele dějin nechat filosofii začít teprve Thaletem. Dnes, kdy se vše naráží na jedno kopyto, je tendence i dějiny filosofie začínat daleko v orientálním myšlení u Indů nebo Peršanů, bez ohledu na to, že všechna lidská duševní rozpoložení prožívat věci a pozorovat je v předřeckých kulturách byla úplně jiná, než tomu bylo později, počínaje řeckou kulturou. Patří k tomu povrchnost „důmyslného“ uvažování pozorovatele Orientu (například u Deusseny), již je naše doba schopná, aby dovedla dějiny filosofie až za Thaletu. To se může stát pouze tehdy, když člověk nemá ani potuchy o tom, jak se vyvinulo lidské vědomí ve svých základních formách, a že orientální duchovní život má úplně jiný obsah než to, co začíná řecko-římským obdobím pro vnitřní život dějin lidstva. A když zkoumáme, s čím se ve starých dobách setkáváme, tak musíme říci: Člověk se tu cítil víceméně stísněn, nikoli že žil v rozumových, v intelektuálních formách, v nichž dnes už jako děti si začínáme zobrazovat svět, ale že myšlenkové útvary, s nimiž se setkáváme jako s mýtem, duševně prožíval jako obrazné myšlení o světě. Co člověk přijímal do své duše, to byly imaginace, aby si poskytl nějaké vysvětlení světa. Jsou to obrazy, jež se nám uchovaly v mýtech. A ukazuje se jako podivuhodné, že na půdě kultur všech národů, když jdeme zpět do předřeckých dob, nacházíme velmi brzy obrazy. A čím dále jdeme zpět, tím více se setkáváme s tím, že člověk je hluboce vnitřně uspokojen a oblažen, že žije v těchto obrazech, v tom, co bychom mohli nazývat jakýmsi imaginativním pojetím světa.

Kdo ze současného intelektuálního, rozumového, logického pojetí světa

onou sebevýchovou, jak je charakterizována v knize Jak dosáhneme poznání vyšších světů, vytvoří ze své duše nástroj pro duchovní bádání, ten dospěje k jakémusi imaginativnímu poznání jako k prvnímu stupni opravdového jasnozřivého poznání. A kdo toto imaginativní poznání, které se pak projevuje v jakýchsi obrazech, nechá působit na svou duši, ten si pak řekne: Srovnáme-li toto imaginativní poznání duchovního badatele s tím, co je obsaženo ještě v nádherných imaginacích mýtů a světových vysvětlení o světě Reků a před- řeckých národů, setkáváme se s něčím, co je najedné straně stejné nebo podobné, na druhé straně však od základu rozdílné. Pozvedne-li se dnešní duchovní badatel ke svým imaginacím, tak si ve svých imaginacích, které mu zrcadí duchovní pochody, jež jsou za smyslovými jevy bytí, ponechá své logické myšlení. Ponechá šije a usiluje právě o to, co musíme nazvat logickým myšlením. To znamená, že sem vnáší všechny rozumové souvislosti, celý charakter současného vědomí. Imaginativní poznání by nebylo správné, kdyby nemohlo podat vysvětlení o způsobu, jak obrazy souvisejí, jak se všechno v imaginativním světě tká do celku. Právě v tomto ohledu jsem před krátkou dobou prožil zcela podivuhodnou skutečnost. Najdete v mé lajně vědě v nástinu, jak činím pokus vyličit ve větším rozsahu nejen lidský vývoj na zemi ve smyslu imaginativního poznání, ale i dřívější vtělení naší země v jiných předcházejících nebeských tělesech. Všechno, co jsou v tomto ohledu skutečnosti, jak vyplývají jen z duchovního vědomí, najdete vyličeno tak, jak to odpovídá logickému vědomí a skutečností smyslového života. Jednou mi řekl jeden teolog, který tuto knihu četl: Co jsem tu četl, to se mi jevilo přesně tak, že je to vybudováno logikou a rozumem, takže by se mohlo připustit, že pisatel této knihy k tomu dospěl čistě z dnešního duchovního života, také jen logickými závěry. To mě přinutilo k zamyšlení a řekl jsem si: Pak k celému vyličení nedošlo žádným jasnozřením, ale pouhou logikou. A on to vyslovil, ačkoli tvrdil, že by svou vlastní logikou nemohl přijít na to, co je v této knize podáno jako obsah poznání. Tuto skutečnost nacházíme v současnosti častěji, zvláště pak tehdy, když je člověku namítáno, že taková líčení jsou podávána jen pomocí pouhé logiky, i když tyto výsledky jsou teprve dodatečně sešněrovány myšlenkovými vlákny, aby se staly pochopitelnými. Avšak všechno, co je obsaženo v Tajné vědě, nebylo nalezeno žádnými logickými závěry. Těžko by se také obhajovalo, že tyto věci vyplývají z logiky. Když však byly nalezeny, jsou oděny, protkány logikou. Samozřejmě ani nejsou nalezeny vyloučením logiky, avšak nikoli cestou logických závěrů. Přece však všechno naprosto odpovídá tomu, co se může nazývat imaginativním poznáním.

Budiž tu podán příklad toho, o co se může usilovat sebevýchovou součas

ného vědomí jako jakéhosi nového imaginativního poznání. Srovnáme-li takové poznání s mýty, ságami a jinými výplody, které k nám pronikají ze starých dob vývoje lidstva, tak jsme shledali, že je důležité poznat tyto záblesky světla, které lidé museli vpracovat do základů přirozeného bytí. Aby však to, co takto probádali, mohli vyjádřit tak mohutnými obrazy, jak se nám zachovaly v mýtech a pověstech, bylo nutné, aby byli chytřejší než lidé logického období. Vůči mnohému přírodnímu mýtu a mnohému mýtu o stvoření není totiž to, co je naší dnešní vědou, často nic víc než tupost a diletantismus. Neboť se svým původním vládnutím a tkaním světových sil stojí egyptský nebo babylonský mýtus o působení dobra a zla ve světě výše než moderní monistický výklad světa. Člověk z toho cítí, co si oni lidé mohli myslet, vnitřní soužití a protkání se silami, které si dnes člověk namáhavě zpřítomňuje v myšlenkových obrazech, niterné proniknutí hlubokými silami přírodního bytí, které vládnou v samotném přírodním bytí. Pak však také na mýtech poznáme: Tak, jak se projevují ve své plné šťavnatosti a velkoleposti - a to v určitém vztahu stejně u všech národů na zeměkouli - tak je netkaly ani rozum ani fantazie v dnešním smyslu, ale imaginace. Nejen imaginace, o níž je dnes řeč jako o duchovně-badatelské síle, ale imaginace, která byl aještě osvobozena od intelektuálního a rozumářského prvku. Také to nebyla vláda pouhé jasnovidné imaginace, ani nic podobného zvířecímu vnímání, i když snově temná, šerá jako imaginace vládnoucí a tvořící, jako imaginace působící, ale nikoli imaginace proniknutá prvkem logiky a myšlenky. Tak vidíme, že dříve než zasáhlo řecko-římské vzdělání, národy byly niterně spojeny s tím, co vládne v hlubinách bytosti. Bez použití logiky existovalo bezprostřední spřádání s hmotným bytím ve velkých, mohutných obrazech mýtů, vyjadřující něco, co v dnešním smyslu není vědecké, ale co bylo vědou ve starých dobách.

V tomto smyslu se dostáváme k počátku našeho současného intelektuálního lidského chování v řecko-římské kultuře a vidíme, jak této kultuře předchází zcela jiný druh duševního života a kultury. Duševní život, který, protože ještě nebyl logický, protože byl ještě snový, ale zároveň byl spojen se základními duchovními skutečnostmi veškerého tkaní a působení; mohl tak obrazně vyjádřit toto tkaní a působení. Proto možná nemůžeme najít žádný jiný výraz, který lépe charakterizuje podstatu kultury, bezprostředně předcházející řecko-římskou dobu, jak byla rozšířena u Egyptanů nebo Chaldejců, než výraz: kultura zjevení. Řecko-římskou kulturu předcházela kultura zjevení, kde se do duše člověka, když chtěl poznat v mohutných obrazech a imaginacích to, co ve věcech žije a tká. Pronikala jako zjevení, které

chce vytrysknout z jevů, jako tryská pramen ze skal a hor. Řecko-římskou kulturu naproti tomu najdeme všude charakterizovanou tak, že postupně prožívá jakýsi soumrak staré kultury zjevení. Že sice ve staré řecké době prýští zjevení z věcí ještě plně živé. Ale pak vidíme, zvláště za Sokrata, silný impuls proniknutí duševního života rozumovou kulturou, intelektuálním prvkem. A pomalu blednou ty věci, které vyvěraly ze staré kultury zjevení. Takže člověk bere neustále více a více obsah svého duševního života z toho, co se mu naskýtá, když se dívá na svět kolem sebe a nechá ho působit na své smysly. Dříve tomu bylo tak: Člověk se díval na věci; tu viděl šumící pramen, viděl, co se děje v lese a na lučinách. Všude zaměřoval své oči na předměty. Ale z každé rostliny mu vyklouzlo něco, co k němu hovořilo duchovně jako zjevení. Z každé vodičky, z každého šumícího pramene mu přicházelo vstříc, co tam žilo jako duchovní základní síla. To potom uváděl do obrazů například vodních bytostí, rusalek a tak dále. Co vládlo v hlubinách věcí, co se takto otevíralo starému jasnozřivému vědomí, které postupně zhasínalo, jako k tomu přistupující sny duchovního světa. Na jeho místo nastoupilo plné, netajené uznání toho, co člověk vůbec vnímal svými smysly. Nastoupila kultura vnímání, kde člověk s tím, co je a co vnímal, se postavil do světa, kde pozoroval svět svými tělesnými orgány, svou celou tělesnou organizací, a tak si jej zamiloval, že celé řectví ve svém smýšlení je jako proniknuto výrokem, který se nám dochoval od velkého Řeka, jenž praví: „Raději žebrákem na světě, než králem v říši stínů!“ Ve staré kultuře zjevení by se to nedalo říci. Bylo to možné teprve tehdy, když svět dospěl až do kultury vnímání k tomu, co smysly vidí a co rozum na základě smyslů vyvíjí jako intelektuální názor; protože se jen vědělo, že za smyslovým světem je svět duchovní. To se mohlo říci teprve tehdy, když se bezprostředním pohledem stal nejistým tento duchovní svět, který je za světem smyslovým.

Ten zásah zcela nového období byl také pocítován. V epoše, kterou můžeme charakterizovat jako řecko-římskou, se také pocítovalo, že nastalo to, čemu má člověk ze sebe dát vzniknout jako svůj rozum, jako svou intelektuální kulturu. Člověk cítil, že byl dříve jakoby schovaný v existenci zjevení, s níž se cítil duchovně zpřízněný. Teď se však tušilo, že se vstupuje do nového prvku, kde byl člověk postaven více na vrchol svého vlastního já. Pro toho, kdo pozoruje dějinný vývoj v jeho jemnějších odstínech, vystupuje tento rys s veškerou zřetelností. A vystupuje nám pak ještě obzvláště tehdy, když si vzpomene, že takové vžívání se do kultury zjevení člověku sice ukazuje, jak jako duchovní bytost je ukrytý v duchovním světě, který jasnozřivě vnímá, třebaže snově, jak však takové jasnozřivé vnímání je zároveň spojeno s nepa

trným pohledem na vlastní já, s nepatrným uvědomováním si vlastního já. Postavit se na vrchol vlastní osobnosti, to může být národu dáno teprve kulturou vnímání. Proto v řecko-římském období nastupuje s možností vnitřně zpracovat vjemy tímto intelektuálním prvkem zároveň nárok člověka na jeho já, které lze prožít především jen v rozumu jako pojem, jako ideu, jako něco neviditelného při obvyklé zkušenosti. Proto vidíme v prastarých dobách málo zdůrazněné to, co představuje lidské já. Kdo studuje základ starých kultur, řekne vždy: Staré mýty a ságy mluví o bozích. A když člověk vykonává svou práci, tak šije vědom, že u jednoho kroku působí tento Bůh, u druhého onen a podněcuje ho. Člověk se cítil ve svém pronikání do pozemské skutečnosti jako prodchnutý Bohem, jako proniknutý duchem, avšak ještě nikoli prodchnutý svým já. K poznání vlastního já a k vědomí já dospěje člověk teprve intelektuální kulturou. Proto se mu musela tato kultura stát potravou v řecko-římské době, aby mohl proniknout k plnému vědomí sebe sama. I ve vývoji řeči můžeme dokázat, jak k tomu postupně došlo. Jak to neexistovalo v kulturách zjevení, ale jak se člověk považoval za nádobu, do níž vlévali bohové svou pramenitou vodu. Rek musel nejdříve projít velkou tragikou, že se mu zatemnil pohled na duchovní okolí, že si musil říci: To je to tragické. Raději být ve světě, který jsem si zamiloval, žebrákem, než králem v jiném světě, který je pro mě nejistý. Ten se mu však stal nejistým teprve v řecko-římském období. Protože však do tohoto podivuhodného období stále ještě nádherným způsobem doznívala stará mystéria, tak se mohlo o tomto přechodu samotné duše uvažovat se vznikem zcela nového vědomí ještě mysticky, obrazně.

Co by si řekl člověk, který by už tehdy myslil intelektuálně, který by byl naprosto proniknut intelektuální kulturou, kdyby zaměřil pohled na tento důležitý bod dějin lidstva, kde je duše vytržena ze staré kultury zjevení, aby vystoupila ke kultuře vnímání, a tím byl veden k vědomí já? Byl by si řekl: Ve starých dobách byl člověk v těle inkarnován tak, že všude viděl vládnout duchovno a duševno, když zaměřil pohled kolem sebe. V tomto duchovním duševnu neviděl žádné já. Viděl však, co popsal jako duchovní bytosti stojící nad ním. Žily v jeho činech, žily v jeho vjemech, v životě a všude. Kamkoli zaměřil pohled, jeho já se mu ještě neukázalo. Člověk zaměřil pohled ven na svět. A tu ho v této době přechodu zejména napadlo: Co jsem já sám? A I u ho naplnila odpověď na tuto otázku jakýmsi děsem, takže si musel říci: Když se zeptám sám na sebe, nedostane se mi už odpovědi, že do mne pronikají bohové, ale cítím se proniknutý osamoceným já! To by si řekl člověk, který by byl proniknutý intelektuálním vědomím. Avšak ten, kdo si přinesl něco

ještě z dřívější, by mluvil tak, že by si počátek vědomí já přinesl ještě ve starém obraze. Představil by šije z hlediska starého vědomí; řekl by: Kdysi měl říční bůh, tedy božská bytost Kephissos, a jedna nymfa syna Narcise. Toto vstupuje do vlastní lidské duše jako obraz. Narcissos vidí pramen u Helikonu. Je mu předpověděno, že musí zahynout v okamžiku, kdy uvidí sama sebe. To znamená: Svou souvislost s bohy, s božstvím ztratí lidské já, když člověk uvidí svou souvislost s božstvím. Tu se Narcissos uviděl a přijal do sebe zárodek smrti. Tak se učí lidská duše poznávat v kultuře vnímání. Je tu líčen přechod od staré kultury zjevení do kultury vnímání, jen jiným způsobem.

Někdo, kdo by si představil přechod k novému vědomí už jako jakési staré vědomí, by si řekl: Když člověk se dříve díval do svého okolí, tu všude spatřoval duchovní božské síly, ovšem ve svém původním obrazném zření. Toto staré imaginativní vědomí pomínulo. Prožilo něco jako večerní soumrak a co nakonec zůstalo, to byly vlastně nejhorší síly duchovních, spirituálních bytostí, které působily venku. Člověku, který si představoval nové po způsobu starého, přicházely tyto bytosti jako Gorgony, v nichž lidé ve svém zření spatřovali jen ty nejhorší bytosti, a proto je také tak zobrazovali jako to, co jim v jejich vědomí také jen jako nejhorší bytosti vyvstávalo. Tu povstává nový člověk, Perseus. Zmrzačí Gorgony, Medúzu, to znamená to vědomí, které ještě existovalo jako poslední zbytek zobrazený v hadí hlavě Medúzy. Pak se dále líčí, jak ze zmrzačené Medúzy vznikají dvě bytosti: Chrysaor a Pegasus. Nejsem přítelem alegoricky symbolického výkladu mýtů. Myslím - ani ne ve smyslu alegoricko-symbolického výkladu - že je tomu tak, že ten, kdo prožil v podmínkách starého vědomí vzestup vědomí nového, jasněji ještě viděl v souladu s podmínkami onoho starého vědomí to, co mělo lidstvo vyvinout, jako vznik Chrysaora a Pegase z Medúzy. Co viděl? Chrysaor, obraz, který člověk dostal jako splátku za to, co ztratil ve svém starém jasněření. Pegasus, představuje zosobnění fantazie. Fantazie je totiž způsobena tím, že stará imaginace vchází do jakéhosi soumraku a lidé už nemají sílu vstoupit se starou silou vědomí do nové epochy. A místo původní imaginace, která odešla do duchovní reality, nastupuje to, co neodchází do duchovní reality, ale do věčného utváření lidské duše a co bude představovat nové utváření této duše. Pegasus není nic jiného než to, co v životě člověka znamená kultura já. To se utváří dále. Proto slyšíme, jak to, co vedlo ke kultuře já, Chrysaor, se spojuje s Kallirrhoe. Tu vzniká Gerioneus jako to, co musíme nazvat moderní rozumovou, intelektuální kulturou. Rek cítí, že vyvádí člověka ze staré jasněřívé kultury; že ho však musela vyvést proto, že by ni

kdy nemohla získat vědomí já. Opět má postava Chrysaora něco obdivuhodně tragického v sobě; charakterizuje nám, jak se daří samotné lidské intelektuální kultuře. Ajak to řekl jeden z těch, který to pocítoval nehlouběji, básník Robert Hamerling o této intelektuální kultuře: Vidíme v průběhu vývoje lidstva vyvíjet se ze staré nevědomé kultury mýtu vědomou kulturu intelektuální. Tato kultura však má smysl každého vývoje; vede k vlastní smrti! Kdyby pouhá rozumová kultura pokračovala jen cestou jí vlastní - to je Hamerlingovi jasné a musí to být jasné každému, kdo může opravdu ve své niternosti osobitou rozumovou kulturu změřit - pak by vedl k cíli, který by znamenal vysušení, vyhlazení veškerého života, veškeré původnosti a veškeré činnosti kultury.

To je to, co se vyvinulo ze staré kultury do kultury současnosti: rozumová kultura. A když duchovní věda upozorňuje na to, že rozumová kultura nepotřebuje zůstat rozumovou kulturou, že sice lidstvo musilo nezbytně přijít k intelektuální kultuře, aby vyvinulo vědomí já, ale že opět může přijít k něčemu, co může znamenat více než intelektuální kultura. Co dává intelektuální kultura člověku? Dává mu to, co nazývá obrazem světa. O co dnes člověk zcela zvláště usiluje? Vezměme např. jen to, co lidem, kteří si chtějí dnes z intelektuální kultury vytvořit obraz světa, obzvláště tane na mysli jako nejvyšší ideál, že se pojmy vůbec neliší od toho, co existuje venku ve skutečnosti. A lidé nazývají nemožným všechno, co nesouhlasí se smyslově-materiální skutečností. Ale duchovní bádání uzná za správné za intelektuální kulturu, že jejím prostřednictvím je nám dáno nejen něco, co může zobrazit skutečnost, ale i něco, co může vychovat duši, co probouzí síly duše, co má ještě výchovnou hodnotu. A tím, co se zrodí v duši člověka pomocí intelektuální kultury, dospěje lidstvo budoucnosti opět k imaginativní kultuře, v níž se spojí s duchovním, spirituálním pozadím věcí.

Tak vidíme v intelektuální kultuře nezbytný prvek pro to, aby vykristalizovalo lidské já v průběhu dějin lidstva. Vidíme, že intelektuální kulturou muselo být otupeno staré jasnozření, aby mohlo zasvitnout lidské já a vžít se do těch inkarnací, které prožívala duše v řecko-římské kultuře, a které také ještě dnes a nějaký čas do budoucna bude dále prožívat. A pak sledujeme, jak v budoucnosti bude podnícena nová imaginativní kultura, kterou bude lidstvo opět přijato do duchovního života. Tak se řadí přítomnost za minulost a tak nás učí přítomnost tím, co má jako své kořeny a co se musí vyvinout pro budoucnost. V nejzjevnější míře se setkáváme na jednom místě vývoje lidstva s vědomím o tomto přetvoření vědomí. Napřed však budiž ještě upozorněno na to, že starou kulturou zjevení, kterou jsme charakteri

zovali jako kulturu řecko-římskou, předcházející naši intelektuální kulturu, se také dosáhlo určité epochy lidstva. Kultura zjevení se zcela ponořila do takového duševního života lidstva, který můžeme označit jako starý imaginativní život. Kdybychom se vrátili ještě dále, tak bychom narazili na starou kulturu, která všude v přední Asii nepoukazuje na kulturu, jež je v dějinách líčena jako perská, ale na kulturu mnohem starší, ze které opět kultura perská teprve vznikla. A tato starší kultura ze své strany opět navazovala na starou kulturu indickou. Tak najdeme jako předchůdce kultury zjevení staro- perskou a staroindickou kulturu.

Pokud přehlédneme tyto kultury, shledáme v lidstvu vytvořeno to, co v lidstvu vzešlo také z duchovna, ale co ještě nevzešlo z vědomého, rozumem a logikou proniklého duchovna: Je to řeč. Jak dnes ještě se dítě učí mluvit, dříve než se učí myslet, tak se i lidstvo učilo mluvit před schopností myslet. Dříve než tu bylo zachycení duševního obsahu do velkých mocných obrazů, vyvinula se z hlubokých základů obrazného vědomí, nikoli ze zvířecích instinktů, řeč z jasnozřivého vědomí, které bylo ještě vyšší než vědomé zjevení staroegyptské kultury. Ještě za staroindické kultury se vyvinul prvek řeči. Řeč je výtvozem lidského ducha, ale jeho předvědomý výtvar. To nás odkazuje do ještě starších dob vývoje lidstva nazpět, do dob, kdy duchovní proces lidstva probíhal tak, že se řeč vyvinula postupně ještě z podvědomé duchovní činnosti.

A pak vidíme dozrávat onu prastarou indickou kulturu, kterou obdivujeme právě proto, že ji můžeme nazývat v nejlepší smyslu slova jednotnou kulturou. Není to kultura Véd. Ty jsou, jak je máme před sebou, jen dozvukem opravdové staroindické kultury a nevznikly o mnoho dále před naším křesťanským letopočtem, než žijeme my dnes po jeho počátku. Tato staro- indická kultura by dnes mohla být charakterizována takto: Starý Ind nepocítoval ještě vůbec rozdíl materiálního a duchovního, když se díval na rostliny, kameny, hory, louky a oblaka. Ve všem kolem sebe neviděl ještě duchovno odlišné od materiálu. Vůbec neviděl barvy a formy tak jako dnes my, ale duchovní hraničilo bezprostředně pro něho s materiálním. Viděl ducha právě tak skutečně, jako viděl vnější materiální barvy: kultura jednoty, duchovní stejně jako hmotná. Proto pocítoval vševládoucího ducha všude ve věcech; o něco později byl pocítován vševládoucí duch označován brahmany jako duše všeho, o které se vycítuje, že vládne všude. Avšak tato kultura, se kterou se setkáváme v pravěku, jako s počátkem lidských dějin, jaksí člověka ještě neuschopnila k tomu, aby byl činný v materiálu, aby opravdu rozvíjel své síly v materiálu. Proto se jí postavila do cesty na severu, kde se

později rozšířila perská říše, jiná kultura, jí takřka protikladná, která je zcela proniknuta tím, že člověk sice náleží duchovnímu světu, ale zde na zemi má zpracovávat materiální.

Perský národ je ve srovnání se starým indickým národem pracovitý, činný národ, který se chce spojit s duchovními mocnostmi, aby vtiskl pečeť duchovna do hmotného seskupení země vlastní silou a vlastní prací. Proto se cítil Peršan spojen se svým bohem světla a říkal: Pronikámě -jako člověka - spojitost s božským. V době kultury vnímání, v řecko-římské době, teprve tento pocit ztratil. V Praperšanu žil duch světla, Ahura Mazdao. Naproti tomu pokládal to, co musel přemáhat jako odporující hmotu, jakoby proniknutou silou odporu, Ahrimanem, temným duchem. Tak je v Peršanově lidské duši zjevující se duch před kulturou zjevení spojen s tím, co můžeme nazvat kulturou nadšení z Mithry. Můžeme si znázornit to, co si starý Peršan představoval pod označením Ahura Mazdao, kterého si můžeme myslit symbolizovaného sluncem. Zatímco člověk později ještě věděl, že je duchovně proniknut a vládne v něm duch, aještě později se cítil proniknutý jen já, tak byly tyto praperské doby nadšením v duchu, opravdu bytím v Bohu. Bůh působil skrze člověka. Stará kultura Ahura Mazdao byla nadšenecká kultura, kterou předcházela kultura zjevení.

Tak vidíme, že právě duchovní vědou se dá něco takového nádherně pozorovat. Jak to cítí například obzvláště básník, když Robert Hamerling na konci své Atomistiky vůle si představuje něco podobného. Nedochází k tomu ještě duchovně-vědeckým způsobem. Ale elementární intuicí se lidstvo vyvinulo z elementárního spojení s duchovními silami přírody. Lidstvo tvořilo na tomto elementárním stupni mýty a řeč. Avšak intelektuální kultura je povolána k tomu, aby vedla člověka k bodu, kdy si bude plně vědom svého já, svého ústředního duchovně-duševního bytostného jádra.

Na to poukázala velkolepým způsobem jiná kultura vývoje lidstva. Tenkrát, když se v prorockém tušení vědělo, poukázalo se na to: Přejde doba, kdy v člověku bude v plném vědomí žít - ale jen v jeho nejniternějším jádru se to bude projevat - co jako nejvyšší duchovně-božské protkává a proniká životem svět. Na tuto dobu však musíme čekat, teprve přijde. Tu vstoupí do člověka něco, co způsobí, že si představí svoje nitro plně proniknuté božstvím. Současně se připojí duchovní mocnosti, aby připravily tento vstup lidského já. Nyní však ještě nesmíme mluvit o tom, co dříme v člověku tak, jakoby to nejvyšší božsky duchovní tohoto člověka už proniklo. Božské je ještě nevyslovitelné. Tak starohebrejská kultura cítila blížít se kulturu já, intelektuální kulturu, když si např. řekla: Co jednou bude moci označit Boha

jménem, který žije v duši lidí, to může být zatím charakterizováno nevyslovitelným jménem. Odkud její představa o nevyslovitelném jménu Jahve. Jahve nebo Jehova je ovšem také jen náhražkou za nevyslovitelné jméno božského. Neboť co s těmito písmeny bylo spojováno, nedá se ve skutečnosti vokalizovat. Nelze to přenést přes rty; neboť jakmile se to dostalo přes rty, stane se to něčím jiným než tím, co je míněno jako božsky duchovní bytost, která se teprve v nadcházející době vyvine jako duchovní podstata člověka. Tak musel člověk sestoupit během vývoje do smyslově hmotného světa, zatímco v budoucích dobách se opět pozvedne k duchovnu.

Pak přišla křesťanská kultura a nezbytně vstoupila přímo do období, které přineslo kulturu já. Ta vidí v Kristově impulzu to, co v člověku, když to chápe správně, může vnitřně posílit, čímž dostane já člověka popud, aby se opět v budoucnosti vžil do duchovna, jako kdysi člověk z duchovna sestoupil. Kdo může uznat, proč Platón, Sokrates a jiní mohli žít teprve v Řecku a proč tenkrát vznikalo vědomí já v rozhodujícím bodě, ten také pochopí, proč právě v řecko-římské kultuře muselo dojít k mystériu na Golgotě pro vývoj lidstva. A pak také pochopí toto těžiště celého vývoje lidstva. Jen kdo nepřemýšlí o těchto souvislostech a neví, co je lidské vědomí a jak se mění, nemůže také uznat, jak Kristův impuls, charakterizovaný z jiného hlediska v předešlé přednášce, zapadá do průběhu vývoje lidstva z minulosti přes přítomnost do budoucnosti. Tak se právě ve starohebrejské kultuře vyjevuje podstata toho, co vzniká v lidském já. A teď můžeme, když takto přehlídíme dějiny, zabývat se všemi podrobnostmi. Filosofové často uváděli, že Řekové říkali: Veškerá filosofie, veškeré úvahy o světě začínají údivem.

Ano, musí začínat údivem tak jako v Řecku. Můžeme to dokázat, když pozorujeme dějiny a současnost lidstva v pravém světle. Ještě zůstalo něco ze starého jasnozřivého vědomí, co nyní, protože to zaostalo, už nepůsobí tak, jak to působilo dříve. To je sen. Sen je poslední dekadentní dědictví starého jasnozření, protože do něho již působí podmínky vědomí já. Co chybí snu? Sledujete-li snové obrazy, jak se dmou a vlní, tak vidíte, že jim něco chybí. Jak při normálním snění přicházejí a odcházejí, děje se to nejneuvěřitelnější. Brzy je tento obraz zde, brzy se na něj přidruží jiný tak, jak bychom s tím nikdy při bdělém vědomí nepočítali. Proč? Protože ve snu se nikdo nemůže divit. Protože údiv se vyskytuje teprve s vědomím já v kultuře vnímání a protože do snu vpadá něco ze světového názoru před vědomím já. A co se vyskytuje jako světový názor já, to podali Řekové v nádherné charakteristice, když pravili, že začíná údivem. A ještě něco chybí snu. Ve snu můžeme za určitých okolností dělat nejneuvěřitelnější věci a nikdy nás netrápí svědomí.

Svědění patří k vědomí já. Vzniká teprve tehdy, když se vyvíjí vědomí já. To se dá prokázat, když vedle sebe postavíme například dramata Aischylova a Euripidova. U Aischyla není nikdy řeč o svědomí; u Euripida naproti tomu hraje pojem svědomí už určitou roli. Tu vstupuje do vývoje lidstva také svědomí s vědomím já. A svědomí opět nemá sen, který je jen dědictvím starého jasnozřivého vědomí.

Tak vidíme, když dějiny lidstva přecházejí do přítomnosti, jak z jiných, starých druhů vědomí - a to z jasnozřivých stavů vědomí, ze kterých vznikly řeč a mýtus - se postupně vyvíjí intelektuální vědomí, které však je nyní na vrcholu svého vývoje. Proto vstupuje jako anticipace nezbytných sil pro budoucnost vývoje do naší doby to, co můžeme nazývat duchovním bádáním, které má poukazovat na to, že lidstvo nepotřebuje zkomírat, jakkoli znepokojující je to, co podle líčení Roberta Hamerlinga je umrtvující v pouhé rozumové kultuře, ale že rozumová kultura umožní vznik nového způsobu, jak znova dospět k duchu. Duchovní vědě je známo, co jistý filosof a básník novější doby tak nádherně vyjadřuje na konci svého díla, když nechává mluvit právě svou bolest nad intelektuální kulturou, která všechno staré, elementární soužití se základy světa dovedla k soumraku, zato ale nechala vzniknout já. Tu říká básník: „Ságami na konec světa předpověděná říše boží, zlatý věk, o nějž nutno usilovat, znamená jen převzetí veškerého života zpět k duchu, které se dá provést také individuálně.“ Tak Robert Hamerling uzavírá své dílo v naději pro budoucnost, že veškerý život se vyvine zpět do ducha, jako veškerý lidský život z ducha pochází. Minulost, přítomnost a budoucnost se seskupují tak, že uprostřed v přítomnosti tkví kultura já, která přivádí člověka k vědomí já, jež dříve neměl. Ale toto vědomí já si zachová jako trvalé dědictví našeho věku a vezme je sebou do duchovních výšin, takže zase můžeme mluvit o duchovním období lidstva. A nevznikl by žádný ideál budoucnosti, který by mohl být nějak tíživý, budeme-li se zabývat dějinami lidstva duchovně-vědecky. Jak jsme postaveni do života, který často může být plný utrpení a bolesti, jak se můžeme chovat ve svých myšlenkách ke světovým cílům? Tuto velkou otázku o záhadě světa, tuto velkou otázku lidstva si můžeme zodpovědět obzvláště z hlediska duchovní vědy s jistotou, která dává zároveň životní sílu a důvěru pro budoucnost člověka, tak jako básník, o němž se právě mluvilo, šíjí zodpověděl tušením, podle své fantazie. V roce 1856 připojil ke své Venuši ve vyhnanství krásná slova, která se týkají minulosti, přítomnosti a budoucnosti člověka, slova, která sice ještě nevyslovil z vědomí duchovní vědy. Ale s tím, co lidská duše předjímá ve formě tušení a co se později obnovuje v jiné formě, s čím se tak nádherně set-

káváme ve starých mýtech a pověstech a co dnes víme intelektuálně! Co může duchovní věda říci jako přísně zdůvodněné, to vyslovila v tušení básnická mysl. A my můžeme i zde shrnout, co se může říci o dějinách člověka přítomnosti a budoucnosti, slovy básníka:

„Proč já, vržen do propasti lidského bytí,

Ohrožen bolestí a hněvem smrti,

Proč se proháním v moři pestrého zdání, A vlnami bolesti plavu jen k cíli?

Nevím to. Jen jedno je mi jisté:

V mém nejhlubším nitru zaznívá hlas, Který radostně souhlasí s údělem života A schvaluje tuto pozemskou sudbu!“